

**AZERBAIJANLI ARAP DİLBİLİMİ ÂLİMİ MAHMUD BİN MUHAMMED
EL-ARRANÎ'NİN EL-KÂFİYETÜ Fİ ŞERHİ'Ş-ŞÂFİYE İSİMLİ KİTABI VE
İZLEDİĞİ METOT**

İntikam Mammadov*
Fikri Güney**

Öz

İslâm medeniyetinin bir parçası olan Azerbaycan'da XIII ve XIV. yüzyıllarda birçok âlim yetişmiş, değişik bilim dallarında çalışmalar yapmış, eğitim vermiş ve değerli eserler yazmışlardır. Bu dönemde yaşayan âlimler İslâmî ilimlerde yüksek ilmi seviyelere ulaşmakla beraber, bu ilimler için anahtar konumunda olan Arap dili hakkında da çeşitli eserler kaleme almış, İslâm medeniyetine ve ilmi mirasına değerli katkılarda bulunmuşlardır. Tarihte Azerbaycan'da Arap dili, grameri ve edebiyatı alanında eser vermiş birçok ilim adamı yetişmesine rağmen bu şahsiyetlerin hayatı, ilmi faaliyetleri ve eserleri hakkında yeterli araştırma yapılmamıştır. Nitekim, hakkında araştırma yapılmayan ve fazla bilgi bulunmayan Azerbaycanlı âlimlerden biri de Mahmud bin Muhammed el-Arranî es-Sekînenî'dir. Kaynaklardan edinilen sınırlı bilgilere göre Azerbaycan'ın eski yerleşim yerlerinden Arrân bölgesinde doğan el- Arranî, kendisi gibi Azerbaycan asıllı bir dilbilimci olan ve İbnü'l-Hacib adıyla tanınan Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer'in Arapça'nın sarfına dair yazdığı eş-Şâfiye isimli eserine şerh olarak el-Kâfiye isimli bir kitap kaleme almıştır. Yazarın kendi el yazısıyla kaleme aldığı nüshadaki nottan da anlaşıldığına göre 1333 yılında tamamlanan bu eser, mukaddime ve sonuç olmak üzere otuz üç bölüme müteşekkildir. Gramerde Basra ekolünü takip eden es-Sekînenî, şerhinde tasnif yaparken, örnekler verirken, kendinden önceki âlimlerin görüşlerini aktarırken, iktibaslarda, üslûpta belli bir metodu takip eder. Bu bakımdan söz konusu eser, onun gramerde ve şerhte nasıl bir metot izlediğini de göstermektedir. Bu makalede önce Azerbaycanlı bir âlim olan Mahmud bin Muhammed el-Arranî'nin hayatı ve el-Kâfiyetü fî Şerhi'ş-Şâfiye isimli kitabı hakkında bilgi verilmiş, sonra da şerhinde Arap dili ve grameriyle ilgili olarak nasıl bir metot uyguladığı sorusuna cevap aranmıştır. Sonuçta yazarın şerhinde sadece şerh edilmesini gerekli gördüğü yerleri seçip açıkladığı, karşılıklı soru-cevaptan oluşan bir diyalog üslûbunu kullandığı, sık sık kendinden önceki dilbilimcilerin görüşlerine atıf yaptığı, önceki bilgileri eleştirel bir süzgeçten geçirip mukayese yoluna gittiği ve eserinde eş-Şâfiye'nin tasnifine bağlı kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Arap dilbilimciliği, el-Arranî, İbnü'l-Hacib, el-Kâfiye, eş-Şâfiye.

* Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, Gümüşhane/Türkiye, e-posta: shabrani2009@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9193-8878>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Gümüşhane/ Türkiye, e-posta: fikriguney@gumushane.edu.tr Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3697-5884>

Makale Bilgileri

Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 04.01.2025

Kabul Tarihi: 14.05.2025

Yayın Tarihi: 27.06.2025

Hakem Sayısı: İki Dış Hakem

Finansman: Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Beyan: Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi, Fikri Güney danışmanlığında Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Mahmud b. Muhammed el- Arranî'nin el-Kâfiyetü fî Şerhi'ş-Şâfiye Kitabındaki Metodolojisi ve Diğer Alimlere Karşı Tutumu" başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Lisans: CC BY-NC 4.0

DOI: 10.32330/nusha.1613443

Atıf Bilgisi: Mammadov, İ., & Güney, F. (2025). AZERBAIJANLI ARAP DİLBİLİMİ ÂLİMİ MAHMUD BİN MUHAMMED EL-ARRANÎ'NİN EL-KÂFİYETÜ Fİ ŞERHİ'Ş-ŞÂFİYE İSİMLİ KİTABI VE İZLEDİĞİ METOT. Nüsha, 25(60), 109-127.

NÜSHA, 2025; (60):109-127

A Study on the Middle Age Azerbaijani Arabic Linguist Mahmud bin Muhammed al-Arrani and the Methodology He Followed in His Book called al-Kefiyatu fi Sharh al-Shafiyah

İntikam Mammadov*

Fikri Güney**

Abstract

In Azerbaijan, which is a part of Islamic civilization, many scholars were trained in the 14th and 15th centuries, conducted studies in various branches of science, provided education and wrote valuable works. The scholars living in this period reached high scientific levels in Islamic sciences, and also wrote various works on the Arabic language, which is the key to these sciences, and made valuable contributions to Islamic civilization and scientific heritage. Although many scholars who produced works in the field of Arabic language, grammar and literature were trained in Azerbaijan throughout history, sufficient research has not been done on the lives, scientific activities and works of these figures. In fact, one of the Azerbaijani scholars about whom no research has been done and not much information is available is Mahmud bin Muhammad al-Arrani al-Sakineni. According to the limited information obtained from the sources, al-Arrani, who was born in the Arran region, one of the oldest settlements of Azerbaijan, wrote a book called al-Kafiya as a commentary on the work of al-Shafiya written by Abu Amr Jamaluddin Osman b. Omar, who was also a linguist of Azerbaijani origin and known as Ibn al-Hajib, on the pronunciation of Arabic. According to the notes in the copy written by the author in his own handwriting, this work, completed in 1333, consists of thirty-three sections, including an introduction and a conclusion. Al-Sakineni, who follows the Basra school in grammar, follows a certain method in his commentary when making classifications, giving examples, conveying the views of previous scholars, quotations and style. In this respect, the work in question also shows what kind of method he followed in grammar and commentary. This article first provides information about the life of Mahmud bin Muhammed al-Arrani, an Azerbaijani scholar, and his book al-Kafiyetu fi Sherhi'sh-Shafiye, and then seeks an answer to the question of what method he applied in his commentary regarding the Arabic language and grammar. As a result, it has been determined that the author only selects and explains the parts he deems necessary to be commented on, uses a dialogue style consisting of mutual questions and answers, frequently refers to the views of previous linguists, critically filters previous information and makes comparisons, and adheres to al-Shafiye's classification in his work.

Keywords: Azerbaijan, Arabic linguistics, al-Arrani, Ibn al-Hajib, al-Kafiye, al-Shafiyah.

* Gümüşhane University Graduate Education Institute, Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric Department, PhD student, Gümüşhane/ Türkiye, e-mail: shabrani2009@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9193-8878>.

** Assistant Professor, Gümüşhane University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Gümüşhane/ Turkey, e-mail: fikriguney@gumushane.edu.tr Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3697-5884>

Article Info

Type: Research article

Date Submitted: 04.01.2025

Date Accepted: 14.05.2025

Date Published: 27.06.2025

Reviewers: Two External

Grant Support: No funding, grant or other support was received.

Ethical Statement: This article is based on the doctoral thesis titled "Mahmud b. Muhammed el-Arrânî's Methodology in the Book of El-Kefiyetu fi Şerhiş-Şa fiye and His Attitude Towards Other Scholars" conducted under the supervision of Dr. Lecturer, Fikri Güney, in the Institute of Graduate Education at Gümüşhane University.

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared.

Licence: CC BY-NC 4.0

DOI: 10.32330/nusha.1613443

Citation Information: Mammadov, İ., & Güney, F. (2025). AZERBAIJANLI ARAP DİLBİLİMİ ÂLİMİ MAHMUD BİN MUHAMMED EL-ARRANÎ'NİN EL-KÂFİYETÜ Fİ ŞERHİ'Ş-ŞÂFİYÊ İSİMLİ KİTABI VE İZLEDİĞİ METOT. Nüsha, 25(60), 109-127.

NÜSHA, 2025; (60):109-127

Giriş

İslâm medeniyeti ve coğrafyasında Arapça mühim bir yere sahiptir. Çünkü İslâm'ın kaynağı ve temel kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm ve ikinci kaynak olarak kabul edilen hadisler, Arap diliyle söylenip yazılmıştır. Mensup oldukları dinin ilahi kitabını, hadisleri doğru kavramak ve yorumlamak isteyen İslâm âlimleri, doğal olarak bu kaynakların dilinin kurallarına vakıf olmak zorundaydılar. Bu sebeple hicri ilk asırdan başlayarak şer'î ilimlerde gösterdikleri ilerlemelerin yanı sıra bu ilimlerin anahtarı olan Arap grameri üzerine de pek çok çalışmalar yaptılar. Bu konuda Arap asıllı olan âlimlerin yanında, Arap asıllı olmayan ilim adamlarının çalışmaları da kayda değer derecede çoktur. Bu minvalde Azerbaycanlı birçok âlimin de Arap diline dair eserler kaleme aldığı, ancak büyük bir bölümünün pek tanınmadığı, haklarında yeterince araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bunlardan biri de Arap dilbilimci Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî'dir. İsminden de anlaşılacağı üzere Mahmud el- Arranî, Azerbaycan'da Aras ile Kür nehirleri arasında bulunan Arrân bölgesindedir. Orta Çağ tarihçilerinin verdiği bilgilere göre şimdiki Karabağ toprakları da Moğol istilasına kadar Arrân bölgesi dahilinde kabul edilmiştir (İbn Havkal, 1938, s.333; Ya'kübî, 1860, s. 47).

Orta Çağ'da Arran bölgesinde yetişen ve Arap dilbilimine dair önemli eserler kaleme alan âlimler arasında bulunan Mahmud bin Muhammed'in isminde geçen "es-Sekînenî" sözünün neye delalet ettiği tam olarak bilinmemektedir. Bazı ilim adamları bunun dilbilimdeki "iltikai-sakineyn" kuralından dolayı olduğunu öne sürseler de (Sani Saad, 2021, s. 26) es-Sekînenî'nin Orta Çağ'da Azerbaycan'ın Arrân bölgesinde bulunan bir köy, kasaba veya şehir olma ihtimali daha kuvvetlidir.

Mahmud bin Muhammed'in, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hacib'in *eş-Şâfiye*'sine şerh olarak kaleme aldığı *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* adlı eserini konu edinen bu makale, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde el-Arranî'nin hayatı, eserleri ve *el-Kâfiyetü fi Şerhi's- Şâfiye* isimli kitabı hakkında genel bir bilgi verilmiş, ikinci bölümde eserin metodolojisi üzerinde durulmuş, sonuç kısmında ise inceleme neticesinde elde edilen çıkarımlar ortaya konulmuştur.

1. Mahmud b. Muhammed el-Arranî es-Sekînenî'nin Hayatı ve Eserleri

Mahmud b. Muhammed el-Arranî (ö. 734/ 1333 sonrası), Azerbaycan'ın kadim yerleşim yerlerinden biri olan Arran bölgesinde doğmuş ve burada yaşamış bir sarf ve nahiv âlimidir. Dönemin önemli bir kültür merkezi olan Tebriz'de bir müddet kalarak, oradaki ilim adamlarından dersler almış olması

kuvvetle muhtemeldir. el- Arranî, kaleme aldığı *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* kitabının sonunda bu eseri Arrân bölgesinde Ebu Bekir ez-Zahid'in memleketi Siscan'da tamamladığını kaydetmiştir. Kanaatimizce Siscan, şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan, eski Azerbaycan yerleşim yerlerinden Zengezur bölgesinde bulunan Sisian ilçesidir. Orta Çağ'da yaşamış meşhur tarihçi ve coğrafya âlimi Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-Büldân* isimli kitabında Sisican'ın, Rum ve Şam bölgelerini içine alan beşinci iklimde yer alan Arrân bölgesinde bir şehir olduğunu, ikinci Raşidi Halifesi Osman b. Affan döneminde Müslüman ordularının komutanı Habib b. Mesleme tarafından fethedildiğini, bu yer ile Debil (Divin) şehri arasında on fersah mesafe bulunduğunu bildirmiştir (el-Hamevî, 1977, s. 297). Sisian ilçesi eski dönemlerde Fars dilinde Sisigan olarak isimlendirilmiş ve Arapça'da "g" sesi olmadığı için Arap kaynaklarında "Sisican" şeklinde zikredilmiştir. Mahmud b. Muhammed el-Arranî de eserini Arapça yazdığı için bu yerin ismini Arapça'daki şekliyle "Sisican" olarak kaydetmektedir. Bu bilgidен, el-Arranî'nin Zengezur'un Sisian bölgesinde bulunan Sekinen kasabasında yaşadığı sonucuna varılmaktadır. Âlimin vefat tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla beraber *el-A'lâm* kitabının yazarı Hayrüddîn ez-Ziriklî, onun 734/1334 yılında vefat ettiğini bildirmiştir (ez-Ziriklî, 1980, s. 7/182; Kehhâle, 1993, s. 3/830).

Mahmud b. Muhammed el- Arranî, kendisi gibi Azerbaycan asıllı dilbilimci İbnü'l Hâcib'in sarf ilmine dair kaleme aldığı *Şâfiye* kitabına şerh olarak yazdığı ve bir ciltten oluşan *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* isimli eserini 734/1333 yılında bitirdiğine dair kendi el yazısıyla bir not düşmüştür (ez-Ziriklî, 1980, s. 7/182). Müellifin kendi hattıyla yazdığı bu eser, önce ez-Ziriklî'nin şahsi kütüphanesindeyken, daha Suudi Arabistan Krallığının Riyad şehrindeki Melik Suud Kütüphanesi'ne bağışlanmış ve bu kütüphanede 2988 numara ile kayıtlıdır. Yazmanın her satırında ortalama on yedi kelime, her sayfasında ise yirmi üç satır bulunmaktadır. Toplam 294 sayfa olan kitabın uzunluğu yaklaşık 19 cm, eni ise 12 cm'dir. Sayfa kenarlarındaki düzeltmeler ve sayfa içlerindeki "صحیح" (doğru) kelimesi müellifin bu kitabı yazdıktan sonra bir daha gözden geçirdiğini göstermektedir. Eser hakkında Medine İslâm Üniversitesinde 1997 – 1998 yıllarında Abdullah bin Muhammed bin Mubarek el-Uteybi tarafından bir doktora tezi yazılmıştır. Kitap, daha sonra Ürdün Hâşimi Krallığının başkenti Amman'da Daru'n-Nuru'l-Mübin Kitabevi'nde, 2020 senesinde Rıda Ramadân İbrahim es-Sedani tarafından incelenerek basılmıştır. Eserin diğer bir el yazma nüshası ise Abu Dabi Emirliği Ulusal Kütüphanesi'nde 1006 numarayla muhafaza edilmektedir.

Elimizde bulunan nüsha müellifin el yazmasından istinsah edilmiş ve ilk 5 sayfada *Şâfiye*'nin diğer şerhlerinden bazı alıntılar yapılmıştır. 6. sayfadan

sonra ise el-Arranî'nin şerhi başlamaktadır. Kitabın sonunda müstensihinin 62 yaşındaki Adaf Muhammed b. Mustafa olduğu ve eseri hicrî 21 Rebiülevvel 1000 (1592) tarihinde Cumartesi günü bitirdiği kayıtlıdır.

el- Arranî, *el-Kâfiyetü fi Şerhi 'ş-Şâfiye* kitabını *eş-Şâfiye* 'nin metnine bağlı kalarak bir mukaddime ve bir hatime (sonuç) olmak üzere otuz üç bölüme ayırmıştır. Bu bölümler şu şekildedir:

Müellifin mukaddimesinin şerhi, tasrîfin tanımı, yapının/ kalıpların çeşitleri, sarfın ölçüsü, el-kalb el-mekânî (harflerin yerlerinin değişimi), sahîh ve mu'tel, mücerred sülâsî isimlerin yapıları, mücerred rubâî isimlerin yapıları, mücerred humâsî isimlerin yapıları, mezid sülâsî mezid rubâî ve mezid humâsî isimlerin yapıları, sülâsî mazi fiillerin yapıları, fiil yapılarının anlamları, rubâî mazi fiillerin yapıları, muzarî fiil, sıfat-ı müşebbehe, mastar, sülâsîlerin mastarları, kökü üç harften fazla olan fiillerin mastarları, humâsî ve sūdâsî fiillerin mastarları, mimli mastar, mücerred rubâî ve rubâîlere ilhak edilenlerin mastarları, merre ve hey'e (nev'i) masdarı, ism-i zamân ve ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tasgîr, ism-i mensûb, cem'-i teksîr, iltikâ-i sâkineyn, el-ibtidâ vakf, maksûr ve memdûd isimler, zu ziyâde, el-imâle, hemze, i'lâl, ibdâl, idğâm, hazf, temrin meseleleri, hat ve sonuç.

Kâtib Çelebi, el-Arranî'nin İbnü'l Hâcib'in nahiv ilmine dair yazdığı *Kâfiye* kitabına şerh olarak kaleme aldığı *Şerhü'l-Kâfiye* isiminde bir kitabının daha bulunduğunu söyler ve *el-Mutavassıt* gibi muhtasar bir yorum olan bu eserin çok faydalı bir kaynak olduğundan bahseder (Kâtib Çelebi, 1941, s. 2/1375). Mahmud bin Muhammed kendisi de incelediğimiz *Şerhü'ş-Şâfiye* adlı eserinde bu kitabından alıntılar yapmış ve bazı konular hakkında malumat verirken o eseri zikretmiştir. Örneğin, 211. sayfada fiil yapılarının anlamları konusunu işlerken “Biz bu konu hakkında *Şerhü'l-Kâfiye* isimli kitabımızda daha geniş malumat vermekteyiz” demektedir (el-Arranî, 2022, s. 1/211).

Arranî, bu kitaplarla birlikte *Şerhü'ş-Şâfiye* isimli eserinde başka bazı eserlerini de zikretmektedir. Ancak bu kitaplardan hiç birisi elimizde yoktur. Söz konusu eserler şunlardır:

et-Tarîf: O, *Şerhü'ş-Şâfiye* kitabında 9 yerde bu kitabı hakkında bilgi vermiştir. Örneğin 943. sayfada “hazf” konusunu ele alırken el-Leyl âyetindeki “تَارًا تَلَطَّى” ifadesini delil olarak verdikten sonra aslında onun تَلَطَّى olduğunu ileri sürmüş ve bu konuyu *et-Tarîf* isimli kitabında daha geniş biçimde açıkladığını belirtmiştir (el-Arranî, 2022, s. 2/943).

ez-Zübde: Bu kitap hakkında el-Arranî *Şerhü'ş-Şâfiye* kitabında sadece bir yerde, 651. sayfada, “Zu ezziyade” ifadesi üzerinde dururken, “Biz onun tarifini *ez-Zübde* isimli kitabımızda vermiştik.” şeklinde bir bilgi verir.

Kanaatimizce bu eser nahiv veya sarf ilmine dairdir ve *el-Kâfiye* isimli kitabın hacmi kadar bir risaledir (el- Arranî, 2022, s. 2/651).

Şerhü’z-Zübde: Bu, yukarıda zikrettiğimiz kitabın şerhidir. el-Arranî *Şerhü’ş-Şâfiye* kitabında, beş yerde bu eser hakkında malumat vermiştir. Örneğin 233. sayfada mazi fiil kalıplarından bahsederken “Biz bu konu üzerinde daha geniş olarak *Şerhü’z-Zübde* isimli kitabımızda durmuştuk” demektedir (el-Arranî, 2022, s. 1/233).

en-Nihaye: Arranî, bu kitabından da *Şerhü’ş-Şâfiye*’de 18 yerde bahsetmiştir. Örneğin 198. sayfada “sahih ve mutel” fiiller hakkında bilgi verirken “Ben bu konuda *en-Nihaye* isimli kitabımda ayrıntılı olarak bilgi verdim.” (el-Arranî, 2022, s. 2/651) der.

2. *el-Kâfiyetü fi Şerhi’ş-Şâfiye* kitabının es-Sekînenî’ye nisbet edilmesinin doğruluğu, eserin yazılma sebebi, yazıldığı yer ve zaman.

Biyografi yazarlarından ez-Ziriklî ve Ömer Rıza Kehhâle bu kitabın adının *el-Kâfiyetü fi Şerhi’ş- Şâfiye* olduğunda ittifak etmiş ve el yazısından yola çıkarak müellif hattıyla kaleme alındığı kanaatine ulaşmıştır (ez-Ziriklî, 1980, s. 17/82; Kehhâle, 1993, s. 3/830).

Kitabın el-Arranî’ye ait olduğuna dair deliller şunlardır:

1.el-Arranî’nin biyografisini yazan tüm yazarlar, onun İbnü’l Hâcib’in *Şâfiye* isimli kitabını şerh eden âlimlerden biri olduğunda ittifak ederler.

2.Kitabın el yazmasının üzerinde müellifin ismi yazmaktadır.

3.es-Sekînenî’nin kendisi dahi kitabın mukaddimesinde “Kâdir ve Cömert olan Allah’a muhtaç, kendi ayıplarını bilen kul Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî lAllah onun yarınını dününden de hayırlı etsin) diyor ki:” (el-Arranî, 2022, s. 1/132) diyerek ismini zikreder.

4.Eserin sonunda kendi hattıyla “Kitabın müellifi Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî bu eserini bitirmiştir.” (el-Arranî, 2022, s. 2/994) şeklinde bir not vardır.

5.Kitapta adı geçen tüm âlimler, ondan önce yaşamışlardır.

6.Eserin Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî’den başkasına ait olduğuna dair bir iddia yoktur.

Mahmud b. Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî kitabının yazılma sebebini “Bazı kardeşlerim, sarf ve bina kitaplarından en üstünü, zaman geçtikçe övülen ve bu konuda benzer bir eser yazılmayan *Şâfiye* kitabının manalarını sözlü olarak çözmeye çalıştığımı görünce, bana bu kitabın maksatlarını açıklayan, sarf ilmine kattığı ilmi açıklamaları beyan eden, ondaki

sırları ortaya çıkaran, ona şerh yazanların şerhlerini bir yerde toplayan, yanlışlarını düzelten ve doğru gördüklerimi açıklayan bir şerh yazmayı tavsiye ettiler.” (el-Arranî, 2022, s. 1/132-133) diyerek açıklar.

Müellifin eserin sonundaki “Kitabın yazılması Arran bölgesinde Ebu Bekir ez-Zahid’in (Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun) memleketi Siscan nahiyesinde tamamlanmıştır.” (el-Arranî, 2022, s. 2/994) cümlesinden de anlaşılacağı üzere kitap Arrân’da tamamlanmıştır.

Kitabın yazılış tarihine dair ise eserde şu bilgi bulunmaktadır:

“Eserin müellifi Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud el-Arranî es-Sekînenî (Allah ona ve ebeveynleri için, tüm mümin erkekler ve mümin bayanlar, tüm Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar için bağışlanma duası eden herkese rahmet etsin, şüphesiz ki, O, işiten ve icabet edendir) bu kitabın yazımını hicri yedi yüz otuz dördüncü yılın mübarek aylarından Şevval ayının on dokuzu (Milâdî 23 Haziran 1333) perşembe günü ikindi namazı vaktinde bitirmiştir.” (el-Arranî, 2022, s. 2/994).

3. es-Sekînenî’nin gramerde izlediği ekol

es-Sekînenî, eserinde gramerde Basra ekolünü (Dayf, 1968, s. 11-30) takip etmiştir. Buna *el-Kâfiyetü fi Şerhi’ş- Şâfiye* kitabından şu örnekler verilebilir:

1.es-Sekînenî fiil hakkında malumat verirken “Diyebiliriz ki o, ismin bir bölümüdür.” (el- Arranî, 2022, s. 1/153) der. Fiilin, ismin bir bölümü olduğu görüşünü Basralılar ileri sürmektedir. Ancak Kûfe ekolünün (Dayf, 1968, s. 153-171) temsilcileri ismin fiillerden türediğini savunurlar (ez-Zeccâcî, 1979, s. 56; Abdulfettah es-Selim, 2008, 62; el-Enbârî, 2009, s. I/26).

2.O, şerhinin diğer bir bölümünde, ism-i tasğir konusunu işlerken “المَيْتُ” sözünün aslı kesreli ve şeddeli olarak الْمَيِّتُ şeklindedir ve bunun sebebi de kelimenin aslının فَيُعَلُّ vezninde "مَيِّتٌ" olmasıdır, bu kelimede “vav” harfi “ye” harfi ile yanyana geldiği için “ye” harfine çevrilmiştir.” (el- Arranî, 2022, s. 1/378) der. Bu konudada es-Sekînenî Basra ekolünü desteklemiştir, ancak Kûfelilere göre "المَيْتُ" sözünün aslı "مَوِيْتُ" şeklindedir. (İbn Kuteybe ed-Dineverî, 2004, s. 2/299).

3.Onun Basra ekolüne mensup olduğunu gösteren bir diğer delil ise, Basralı gramer âlimlerinden arkadaşlarımız "الأصحاب" şeklinde bahsetmesidir. Buna örnek olarak “Zu ziyade” konusunu işlerken yazdığı şu cümleyi gösterebiliriz:

“Arkadaşlarımızın çoğu, çok yaşlı insan manasına gelen "هَمْرَش" kelimesinin "فَعْلَالٌ" vezninde rubai mezidden olup aynul fiilinin şeddeli olduğunu söylemişlerdir.” (el- Arranî, 2022, s. 2/698).

4.es-Sekînenî'nin Basra gramer ekolüne mensup olduğunu gösteren bir diğer delil ise bazı ihtilaflı konularda Basralıların görüşlerini tercih etmesidir. Buna aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

“Eğer dersin ki, "يَصْنَعُ" ve "يَسْنَعُ" kelimelerinin isimleri nasıldır? Derim ki, Sibeveyhi şöyle söylemiştir: “Bu sözlerin ismi "يُصْنِعُ" ve "يُسْنِعُ" şeklindedir ve hazf olunmuş harf geri dönderilmez (Sibeveyhi, 1988, s. 3/496). el-Mâzinî ve Müberred ise şöyle demişlerdir: “Bu sözlerin ismi "يُؤْصِنُ" ve "يُؤْسِنُ" şeklindedir ve “vav” harfinin kesre ile birlikte gelmesi sebebiyle hazf mümkündür (İbn Yaîş el-Halebî, 2001, s. 5/426). Doğru olan birinci görüştür.” (el-Arranî, 2022, s. 1/381). Diğer bir yerde ise şöyle demektedir: “Eğer sorsan ki, İbrahim ve İsmâil sözlerinde terhim (kelime sonundaki harfin hazf edilmesi) nasıl yapılır? Derim ki, Sibeveyhi "بُرَيْهِيمُ" ve "سُمَيْعِيلُ" olarak “elif”in ve “hemze” nin hazf olunacağını söylemektedir (Sibeveyhi, 1998, s. 3/496). Müberred ise أَبِيرُهُ ve أَسْمِيعُ şeklinde “elif” in diğer iki harfle birlikte hazf edildiğini söyler. Doğrusu birinci görüştür. Çünkü "بُرَيْهِيمُ" kelimesi büyükler için kullanılan "أَبِيرُهُ" sözünden daha uygundur. Bunun üzerinde düşünmen gerekir.” (el-Arranî, 2022, s. 1/417)

5.es-Sekînenî, Basra dil ekolüne mensup olmasına rağmen bazen bu ekolün görüşlerine de muhalefet etmiş ve yer yer diğer ekolün görüşlerini tercih etmiştir. Müellif, şerhinde bu konuda şöyle der:

“İnfîtah harflerine geldiğimizde onların karşıtı itbaktır. Bu harfler telaffuz edilirken dil üstü damağa yapıştırılmaz ve dil ile damak arası açılarak nefes verilirken bu harfler ortaya çıkar. Bunların sayısı on dördtür. Eğer sen dersin ki, tüm ashab (İbnü's-Serrâc el-Bağdâdî, 1996, s. 3/404; Sibeveyhi, 1988, s. 4/436) ve şerh yazarları (el-Esterâbâdî, 1982, s. 3/258; Nukrekâr, 2024, s. 525; el-Çârperdi, 2014, s. 2/460) ‘Onların sayısının yirmi beş olduğunu söylemişlerdir’, ‘Neden onlara muhalefet ediyorsun?’ derim ki, onlar bana göre on dördtür ve bunlardan başkası yoktur. Çünkü sadece bu on dört harfin telaffuzu dilin üst damağa yapışması ve sonra dil ile damak arasında nefesin verilmesiyle telaffuz edilir. Boğaz ve dudaklardan çıkan harfler bunlardan uzaktır. Şüphesiz ki bu hiçbir akıllı insandan gizli değildir.” (el-Arranî, 2022, s. 2/910-911).

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere es-Sekînenî yeri düştükçe takip ettiği ekol olan Basralıların görüşlerine de muhalefet etmiştir.

Onun başka bir ekolü kendi ekolüne tercih etmesine bir diğer örnek olarak, ism-i mensup konusunu açıklarken yazdığı şu satırlar verilebilir:

عَدْوَةٌ kelimesine gelirse, onun ism-i mensûbunun nasıl düzeltildiği hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. el-Müberred (Sibeveyhi, 1988, s. 3/345) ve bazı nahivciler onun müzekkeri gibi عَدْوً şeklinde düzeltildiğini ve ikinci “vav” harfinin hazfedilmediğini bildirerek iki “vav”ın iki “ye” ile birlikte

kullanılmasının dile ağır gelmediğini söylemişlerdir. Sibeveyhi (Sibeveyhi, 1988, s. 3/345) ve el-Ahfeş ise müzekkerinden ayırt edilebilmesi için عَوِيَّ şeklinde düzeltildiğini belirtmiştir (el-Fârisî, 1986, s. 22). Diğer birtakım âlimler ise her iki şekilde de caiz olduğunu söyler. Bana göre doğru olan görüş budur.” (el-Arranî, 2022, s. 2/910-911).

4. es-Sekînenî'nin *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* kitabında takip ettiği metot

es-Sekînenî bu kitapta açık bir metodoloji izler. Eserinde izlediği metot maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

1. Kitabına mukaddime ile başlamış ve eserini yirmi dört ana başlığa ayırmıştır.

2. Şerhinde genel olarak ayrıntılara girmekle beraber bazen konuyu özetlemiştir. Kitabının mukaddimesinde bu şerhi neden yazdığını ve izleyeceği metodu “*Şâfiye* eserinin amaçlarını açıklamak, kaynaklarını ortaya çıkarmak, ihtiyaçlarını karşılamak, ona şerh yapanların zorluk çektikleri yerleri kolaylaştırmak için bu şerhi yaptım.” sözleriyle ifade etmiş, ayrıca birçok yerde sözü uzatmamak için kısa kestiğini bildirmiş ve otuz beş yerde konuya diğer eserlerinde de değindiğini belirtmiştir.

3. Şerh yaparken İbnü'l Hâcib'in *Şâfiye* eserindeki düzene bağlı kalmış ve bunun haricine çıkmamıştır.

Bilindiği üzere şârihlerin genel olarak izlediği bir metot vardır: Bunlardan birincisi metni şerhe ekleyerek metinle şerhi birbirinden farklı renklerle ayırmaktır. İkincisi ise önce metinden bir bölüm veya bir cümle zikretmek, sonra onu şerh etmektir. Bunun dışında bazı şârihler iki metot daha izlerler. Birincisi şerh edeceği metni önce tam olarak verip sonra tüm kelimelerini açıklamaya çalışırlar, ikincisi ise sadece açıklanmasını gerekli gördükleri kelimeleri alır ve açıklarlar. es-Sekînenî bu kitapta sonuncu yolu izlemiş, önce İbnü'l Hâcib'in *Şâfiye* eserinden bir veya iki kelime almış, sonra onları i'rab ederek sonundaki hareketleri, ardından cümlelerin öğeleri olan mübteda ve haberi belirlemiş, cümleye anlamı tamamlaması ve daha kolay anlaşılması için kendisi bir iki kelime eklemiştir. Bunlardan sonra ise müellifin ibaresi hakkında birkaç cümlelik açıklama yapıp metni şerh etmeye başlamaktadır. Kaydedilen sözlerin müellife ait olduğunu bildirmek için ise cümlesine “قوله” sözüyle başlamış ve bazan şerh etmek istediği kelime veya kelimeleri zikrettikten sonra sözünü “إلى آخره” yazarak bitirmiştir.

4. es-Sekînenî bu eserinde birçok yerde diğer âlimlere itirazlarını yaparken “fenkale” üslubunu kullanmıştır. Bu, âlimler arasında فَإِنْ قُلْتَ كَذَا... قُلْتَ... şeklinde kullanılan cümlelerin kısaltılmış şeklidir ve şerhlerde kullanılan en

güzel üsluplardan biridir. Yazar, böylece meseleyi okuyucunun zihnine yerleştirir ve sonradan yapılacak itirazların önünü almak için onlara cevap vermiş olur.

5.es-Sekînenî, şerhinde tahminen elli yerde “فَعَلَيْكَ بِالتَّنَبُّرِ” ve “فَعَلَيْكَ بِالتَّامُّلِ” diyerek okuyucusunu düşünmeye teşvik etmiştir.

6.es-Sekînenî'nin bu kitapta kullandığı Arapça, bazı küçük hatalar sayılmazsa, yüksek bir seviyededir. Şerhte yaptığı yanlışlara “غير” sözüne “أل” eklemesi gibi misaller verilebilir. Örneğin “el-kalbu'l-mekânî” konusunu açıklarken şöyle yazar: (el-Arranî, 2022, s. 1/172). Burada görüleceği üzere “غير” kelimesine “أل” eklemiştir. Sibeveyhi bu konuda “غير” mütemekkin isimlerden değildir, görmüyor musun ki, o ancak nekre olarak gelir, hiç bir zaman cemlenmez ve ona “أل” eklenmez.” (Sibeveyhi, 1988, s. 3/479) demektedir. Kitaptaki yanlışlardan birisi de bazı yerlerde müzekkeri müennes ve bazı yerlerde ise müennesi müzekker olarak vermesidir. Müennesi müzekker olarak vermesine örnek olarak “el-muzari” konusunu açıklarken yazdığı “وَضَعُوا لَهُ عِلَامَةً فِي” (el-Arranî, 2022, s. 1/310) cümlesi verilebilir. Burada görüleceği üzere “علامة” kelimesine işaret ederken onu müzekker zamir “هو” ile vermiştir. Müzekkeri müennes olarak vermesine örnek olarak ise, “i'lâl” konusunu açıklarken yazdığı “وَرَأَوْا السَّيْنَ وَهُوَ لَيْسَتْ مِنْهُ” (el-Arranî, 2022, s. 2/845) cümlesi verilebilir. Burada “السين” harfine işaret ederken “ondan değildir” sözünü “ليست” şeklinde ifade etmiştir.

7.es-Sekînenî şerhinin çoğu bölümünde *Şâfiye* kitabının metnine bağlı kalmış, bazen metnin haricine çıkarak metindeki kelimenin eşanlamını vermiş, bazen bir kelimeyi diğeri ile değiştirmiş, bazen de bir kelimeyi çıkarmış veya cümleye başka bir kelime eklemiştir. Örneğin “binanın nevleri” konusunu açıklarken (el-Arranî, 2022, s. 1/148) şerhteki “أَبْنِيَّةُ الْإِسْمِ ثَلَاثَةٌ وَرَبَاعِيَّةٌ وَخَمَاسِيَّةٌ” cümlesi, *Şâfiye* metninde “وَأَبْنِيَّةُ الْإِسْمِ الْأَصُولُ” (İbnü'l-Hâcib, 2014, s. 88) şeklindedir. Aynı şekilde şerhte “ism-i zaman ve mekân” konusu açıklanırken “فَعَلَى أَنَّهُ الْمَفْعُولُ” (el-Arranî, 2022, s. 1/353) şeklinde yazılan cümle, *eş-Şâfiye*'de “لَفْظُ الْمَفْعُولِ” (İbnü'l-Hâcib, 2014, s. 148) şeklindedir.

8.es-Sekînenî bazen de *Şâfiye*'nin elimizdeki nüshasında bulunmayan kelimeler kullanmaktadır. Bu ise *Şâfiye*'nin elimizdeki dışında nüshalarının bulunduğunu ve es-Sekînenî'nin o nüshalardan birini kullandığını göstermektedir. Buna örnek olarak *el-Kâfiyetü fi Şerhi's- Şâfiye* kitabının “el-imale” bölümünde (el-Arranî, 2022, s. 2/737) geçen “وَأَمَّا الرَّبَّاءُ” kelimesinin *Şâfiye*'de “وَأَمَّا إِمَالَةُ الرَّبَّاءِ” şeklinde yazılmasını (İbnü'l-Hâcib, 2014, s. 306) verebiliriz.

Buna, kitapta birçok yerde geçen “إِذَا عَرَفْتَ هَذَا، فَتَقُولْ” (bunu bildinse o zaman deriz ki) şeklindeki ifadeler de örnektir. el- Arranî şerhinde bazen ele aldığı konunun zorluğundan dolayı okurların dikkatini işleyeceği konuya çekmek için cümlelerini “يَعْرِفُهُ” (düşünenler konuyu bilir), “يَعْرِفُهُ الْعَاقِلُ” (akıl sahipleri onu bilir), “يَعْرِفُهُ رَاكِبُ الْفَرِّ” (bu ilimden haberdar olanlar bilir) ve “عَلَيْكَ بِالتَّأَمُّلِ” (düşünmen gerekir) gibi ifadelerle bitirir. Bunlarla birlikte şerhte kolay, açık ve öğretici bir üslup öne çıkmaktadır.

9.es-Sekînenî’nin kitabı vacip, caiz, zayıf, nadir, şâz, mühmel, muhtar, mukis, muttarid ve bunun gibi başka genel hükümler de içerir. Eserinde genel kuralları anlatmakla beraber konu içerisinde geçen ve manası kapalı kelimeleri de açıklayarak onların asıllarını vermiştir. Örneğin, “ism-i âlet” konusunu açıklarken, “Bil ki, “المفعَلُ” birçok Basra ve Kûfe âlimine göre ism-i âletin asıl kalıbıdır. Bunun böyle olduğu sülasi muştaklarda vacib-i sübuttur.” (el-Arranî, 2022, s. 1/355), “idğam” konusunu açıklarken “Sükunlu ‘nun’un “يرملون” harfleriyle idğam olması vaciptir.” (el-Arranî, 2022, s. 2/928), “Bil ki, mütekaddim ve müteahhir Basra ve Kûfe âlimlerinin ekseriyeti, dilin üst damağa yapışması ile telaffuz edilen ط, ظ, ض, ص harflerinden oluşan “mutbaka harflerinin” onlara yakın harflerle idğam olunmasını caiz görmüştür.” der. el-Arranî aynı üslûbu “vakf” konusunu açıklarken “Vakfta tenvidden mübdel olan elifin hemzeye çevrilmesi zayıf ve azdır.” (el-Arranî, 2022, s. 2/611), “zu ziyade” konusunu açıklarken “Eğer onu zaide olarak kabul edersek “السَّلْسُلُ” vezninde söylememiz lazımdır. Bu ise nadir olan bir haldir, bunun aksi eğer ‘mim’i zaide olarak kabul edersek bunun “المفعَلُ” babında olması yaygındır.” (el-Arranî, 2022, s. 2/616), “iltikâî sâkineyn” konusunu açıklarken “Ben derim ki, burada kesreli olması fasih bir kıyas, zammeli olması çok, fethalı olması ise nadirdir.” (el-Arranî, 2022, s. 1/582), “ism-i zamân ve mekân” konusunu açıklarken “Eğer sen bunu bildinse, deriz ki, “المَطْنَةُ” ve “المَقْبَرَةُ” sözlerinin fethalı olması şâzdır.” (el-Arranî, 2022, s. 1/352), “el-memduh ve el-maksur” konusunu açıklarken “Eğer o, zaide olursa benzerinin olmaması lazımdır, çünkü, “الفَعِيلُ” vezinlerden mühmel olanıdır.” (el-Arranî, 2022, s. 2/714) gibi ifadelerle sürdürür.

10.es-Sekînenî, Arap harflerinin birbirine benzemesi sebebiyle harfleri ve kelimeleri ilmi bir usûlle vermeye çalışmış ve geçmişteki âlimler gibi onların birbirine karışmaması için bazı kuralları getirmiştir. Bu kurallar, harfleri adları ile yazmak (be, te, nun gibi), harekeleri belirtmek (fetha, kesre, zamme gibi), harflerin nevlerini açıklamak (he’il muhmele, ha’il muceme gibi), kelimenin harekelerinin ismini zikretmek (fethalı fe ile, sükunlu ayn ile gibi), başka bir kelimeyi zikrederek ele aldığı kelimenin de ona benzediğini göstermek, sarf kalıplarını zikrederek (kelimeyi zikredip sonra onun veznini belirterek) vermek şeklinde sıralanabilir.

11.es-Sekînenî eserinde kendisinden önceki birçok âlimin görüşlerine de yer vermiş, onların isimlerini zikrederek bazılarının görüşlerini desteklemiş, bazılarına da karşı çıkmıştır. Buna, tasğir konusunu ele aldığı şu bölümü örnek verebiliriz:

“Eğer dersene ki, "يَضَعُ" ve "يَسَعُ" sözlerinin küçültme isimleri nasıldır? Derim ki, Sibeveyhî şöyle demiştir; “Bu sözlerin küçültme isimleri "يُضَيِّعُ" ve "يُسَيِّعُ" şeklindedir ve hazf olunmuş harf geri dönderilmez (Sîbeveyhî, 1988, s. 3/496). el-Mâzinî ve Müberred ise “Bu sözlerin ismi "يُؤَيِّضُ" ve "يُؤَيِّسُ" şeklindedir ve “vav” harfinin kesre ile birlikte gelmesi sebebiyle hazfî mümkündür (İbn Yaîş el-Halebî, 2001, s. 5/426) der. Doğru olan birinci görüştür.” (el-Arranî, 2022, s. 1/381).

12.O, gramercilerin görüşleri ile birlikte, örnek aldığı Kur’ân-ı Kerîm kırâat âlimlerinin adlarını da belirtmiştir. Örneğin “Bazı âlimler sükunla biten iki sözün art arda gelmesi birincinin zammeli olmasının vacip olduğunu söylemişlerdir ve buna "إِضْرَبْ ادْخُلْ" cümlesini misal olarak verirler. Ebû Amr b. el-Alâ, Nâfi, İbn Kesîr, el-Kisâî gibi kırâat âlimleri "قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا" ¹ "قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا" ² "أَنْ اَعْبُدُوا اللَّهَ" ³ "أَوْ اَنْتَقِصْ" ⁴ âyetlerinin bu şekilde okunduğunu iddia etmişlerdir (et-Temîmî, 1972, s. 175; el-Ezherî, 1991, s. I/190; el-İsfahânî, 1980, s. 141). Başka bazı âlimler ise kesreli okunmasının vacip olduğunu ileri sürerler; nitekim meşhur kırâat âlimlerinden Âsım ve Hamza b. Habîb yukarıdaki âyetleri kesreli okumuştur (ed-Dânî, 1984, s. 78; İbnü’l-Bâzîş, 1403, s. 303; et-Temîmî, 1972, s. 386; el-Ezherî, 1991, s. I/190). Bazı âlimler ise iki şekilde de okunmasının caiz olduğunu (Nehhâs, 2008, s. 254-258; el-Endelüsî, 1998, s. 548) söylemiştir.

13.es-Sekînenî kırâat imamı yanında şairlerden de örnek verir. Nitekim eserinde seksen bir yerde meşhur şairlerin şiirlerinden örnek vermiştir. Bunlardan bazıları birinci sınıf, bazıları ikinci sınıf, bazıları ise üçüncü sınıf şairlere aittir. Ancak müvelled ve muhdes şairlerden sadece Ebu Temmâm’ın şiirinden örnek göstermiş (el-Arranî, 2022, s. 1/216), hatta bu örnekleri de bir kural için değil sadece kendi delilini pekiştirmek amacıyla kullanmıştır. el-Arranî eserinde verdiği şiirlerden sadece beş tanesinin şairini zikretmiş, kalan yetmiş yedi tanesinin şairini ise kaydetmemiştir. Bu yetmiş yedi beytin on beş tanesinin kim tarafından söylendiği meçhuldür (el-Arranî, 2022, s. 1/113).

14.es-Sekînenî bunlarla beraber örnek olarak kuralını açıkladığı kelimenin hangi kabile tarafından kullanıldığını bildirmiş, Temim, Esed, Hüzeyl, Tay, Beni Kelb, Beni Fezare gibi meşhur Arap kabilelerinin isimlerini ve lehçelerini zikretmiştir. Buna, muzari fiiline dair yazdığı “Tay kabilesi sözlerin sonundaki “ye”yi “elif” olarak, “ye”den önce gelen kesreyi fetha olarak değiştiriyorlar. Onlar “بَقِيَ يَبْقَى” fiilini “بَقِيَ يَبْقَى” olarak söylüyorlar (el-Enberi, 1930, s. 767-768;

el-Kayravani, 1988, s. 262; el-İşbili, 1978, s. 1/153). Bu fiilin malum nevine has olan bir durum değildir, meçhul nevinde de böyledir (Nukrekâr, 2024, s. 127; el-Çârperdi, 2014, s. 1/266). Onlar “نَبِيّ” fiilini “نَبَى”, “دُعِيَ” fiilini ise “دُعَا” olarak söylerler” (el-Arranî, 2022, s. 1/308) cümlelerini örnek verebiliriz.

15.Kendilerinden önceki metinlere şerh yazan tüm müellifler, metinde geçen garip kelimeleri açıklamaya çalışmıştır. Çünkü sarf konularıyla ilgili kelimelerin çoğunun açıklanması ve tefsir edilmesi gerekir. Mahmud b. Muhammed el- Arranî de bu eserini kaleme alırken İbnü'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye*'de geçen garip kelimeleri ve kendisinin kullandığı terimleri açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bu konuda yöntem olarak diğer şârihleri izlemiş, garip kelimeleri, ya önüne çıkarttığında veya konunun sonunda açıklamıştır.

16.O, şerhinde nahiv ve sarf terminolojisine bağlı kalmaya çalışmış ve bunları kurallarıyla belirtmiş, nahvin kurallarına dikkat etmiş ve gerektiğinde bazı cümleleri irap etmiştir. Bazen bir yerde bir konuyu ele alırken, başka bir yerde o konu hakkında daha geniş ve kapsamlı bilgi vereceğini belirtmiş ve orada açıklamaya çalışmıştır. Kuralları, illet ve sebepleriyle ele almış, uzun şerhler yapmıştır.

Sonuç

Orta Çağ'da İslam coğrafyasında birçok âlim yetişmiş ve İslam kültürüne katkılarda bulunmuştur. Bu medeniyetin sınırları içerisinde bulunan Azerbaycan topraklarında da büyük ilim adamları yetişmiş ve bu âlimler, hem tefsir, hadis, fıkıh, akait, kelâm gibi dinî ilimlerde hem de astronomi, tıp, kimya gibi dünyevî ilimlerde eserler vererek bu kültürün inşasında ve zenginleşmesinde rol oynamışlardır. Bunlardan biri de dil âlimi Mahmud b. Muhammed el-Arranî es-Sekînenî'dir. Bize miras bıraktığı *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* isimli kitabı, Arap dilinde ne kadar geniş bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. O, bu kitabının yanı sıra birkaç eser daha kaleme almışsa da maalesef bu eserler henüz bulunamamıştır.

Mahmud b. Muhammed el-Arranî es-Sekînenî'nin *el-Kâfiyetü fi Şerhi's-Şâfiye* isimli kitabı, Arapça gramer ilminde tanınmış meşhur âlim İbnü'l-Hacib'in kaleme aldığı ve biçimbilgisini (sarf) kapsayan *eş-Şâfiye* isimli kitaba yazılmış bir şerhtir. El-Arranî, şerhini h. 734/ m. 1333 yılında Azerbaycan'ın kadim yerleşim yerlerinden Arrân bölgesinin Sisian nahiyesinde bitirmiştir. Bu eser, daha sonra istinsah edilerek çoğaltılmıştır. Elimizdeki nüsha, önce Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî'nin şahsî kütüphanesinde iken sonra Riyad'daki Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Bu eser Melik Suud Kütüphanesi'nde 2988 numara ile kayıtlıdır. Kitabın diğer bir el yazma nüshası ise Ebu Dhabî Emirliği Ulusal Kütüphanesi'nde 1006 numara ile kayıtlıdır.

Metin şerhi yazan âlimler genellikle şerhlerini iki şekilde yapmışlardır. Birinci usûl, şerhi metne katarak, metin ile şerhi birbirinden farklı renklerle ayırmaktır. Örneğin ana metni kırmızı, şerhi başka bir renkle yazarak iki eseri birbirinden ayırmışlardır. İkincisi ise, metinden bir bölüm veya bir cümle alarak onu parça parça şerh etmektir. İkinci usûle uyarak şerh yapanlar bunu iki farklı şekilde yapmışlardır. Birincisi, metni tam olarak verip, daha sonra onu kelime kelime şerh etmek, ikincisi ise metinden sadece şerh edilmesini gerekli gördükleri yerleri seçip o kısmı şerh etmektir. Arranî şerhinde ikinci yolu seçmiş, "قَوْلُهُ" sözü ile başlayarak metinden bir veya birkaç kelime zikrettikten sonra "إلى آخره" diyerek şerhe başlamış ve şerhini Orta Çağ'da meşhur ve yaygın olan "الفنكالة" (fenkale) üslubuyla yazmıştır. Bu, "فَإِنْ قُلْتَ..... قُلْتُ" "Sen şöyle dersin, ben böyle derim" şeklinde, soru ve cevaba dayanan bir diyalog üslûbudur ve ele alınan konuların okurun zihnine kuvvetle yerleşmesine yardımcı olan, konuyla ilgili olası itirazların önüne geçen veya sonradan çıkabilecek şüphelerin önünü kesen bir yöntemdir. Dolayısıyla Arranî'nin şerhi, genelde ilmi tartışmalar, itirazlar, sorular ve cevaplar şeklindeki öğretme yöntemine göre düzenlenmiş bir eserdir. Böylece müellif, hem okuyucunun dikkatini ele aldığı konuya çekmiş, hem de gelebilecek olası itirazların önünü almış ya da sorulabilecek sorulara daha başta cevap vermiştir. es-Sekinenî yaptığı bu şerh ile tahminen elli yerde "فعليك بالتأمل" ve "فعليك بالتدبر" diyerek okuyucuyu konu hakkında düşünmeye davet etmiştir.

Mahmud b. Muhammed el-Arranî eserinde önceki dilcilerin görüşlerinden yararlanmakla beraber kendine özgü görüşler de ortaya koyarak, bunları gerekçeleriyle birlikte temellendirmiş ve yer yer kendisinden önceki dilbilimcilerin görüşlerine karşı fikirler ileri sürmüştür. Dolayısıyla şerh, sadece asıl metne tâbi bir açıklamadan ibaret değil, mukayeseli bir ilmî çalışmadır. Eserdeki konuların neredeyse tamamı el- Arranî tarafından semâ, kıyâs ve talîl yöntemiyle ele alınmıştır. Müellif, kitabında *eş-Şâfiye*'nin tasnifine bağlı kalmış, buna bir şey eklememiş, eserine o da İbnü'l-Hâcib gibi mukaddime veya giriş sayılabilecek bir bölümle başlamış ve kitabını otuz üç ana başlığa ayırmıştır. Şerhinde genel olarak ayrıntılara girmiş, ama bazen de konuyu özetleyerek anlatmıştır. Kitabının mukaddimesinde bu şerhi neden yazdığını ve izleyeceği metodu, *Şâfiye* eserinin amaçlarını açıklamak, sarf ilmine kattığı bilgileri aktarmak, bu esere yapılan şerhleri bir yerde toplamak, yanlışları düzeltmek, doğruları açıklamak ve ona şerh yapanların açıklamakta zorluk çektikleri konuları kolaylaştırmak şeklinde sıralamış, bundan sonra çoğu yerde sözü uzatmamak için kısa kestğini bildirmiş ve otuz beş yerde ele aldığı konuyu diğer eserlerinde açıkladığını ifade etmiştir.

Kaynakça

- Çörtü, M. M (2020). *Arapça Dilbilgisi; Sarf*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dayf, Ş. (1968). *el-Medârisü'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saïd b. Osmân, (1984). *et-Tevsîr fî'l-Kırâ'âtî's-Seb*. (thk. Otto Yertzel). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi.
- el- Arranî es-Sekînenî, Mahmut b. Muhammed, (2022). *el-Kâfiyetü fî Şerhi's-Şâfiye*. (thk. Rıda Ramadan İbrahim es-Sedani). Amman: Dâru'l -Nuru'l-Mubin.
- el- Çârperdi, Ahmed b. el-Hasen (2014). *Mecmuatu's- Şâfiyetu fî'l ilmey et-Tasrif ve'l-Hatt*. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye.
- el-Efgânî, S. (1975). *Min Târîhi'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-Enbârî, Ebu Bekir Muhammed bin Kasım (1930). *Şerhu'l-Mufaddaliyyat*. Beyrut: Matbaatu'l Enbei'l-Yusuiyyin.
- el-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh (2009). *el-İnsâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf*. (thk. Muhyiddin Abdulhamid). Kahira: Dâru't -Talâi.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (1418/1998). *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l- Arab*. (thk. Raceb Osman Muhammed). Kahire: Mektebetü'l-Hanaçî.
- el-Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen (1982). *Şerhu's-Şâfiye*. (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher (1991). *Kitâbü Meâni'l-Kırâ'ât*. (c. I). (thk. Eyd Mustafa Derviş ve İvad b. Hemd el-Kevzi). Riyad: Merkezi'l-Buhus.
- el-Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr (1986). *el-Mesâilü'l-Adudiyyât*. (thk. Ali Câbir el-Mansûrî). Beyrut: Alemü'l-Kutub.
- el-Hamevî, Yâkut (1977). *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dar Sadr.

- el-İsfahânî, Ebu Bekr Ahmed b. Heseyn, (1980). *el-Mebsut fi'l-Kırâât al-Aşr*. (thk. Sebi Hamza Hakimi). Dimaşk: Matbetu Mucammeü'l-Luğati'l-Arabiyye.
- el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh (2008). *el-Mesâilü'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv*, (thk. Abdulfettah es-Selim). Kahire: Mektebetü'l-Edeb.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (1976). *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*. (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, (1979). *el-İzâh fi'İleli'n-Nahv*. (thk. d. Mazin el-Mubarek). Beyrut: Darü'n-Nefais.
- ez-Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. (1980). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed (1938). *Sûretü'l-Arz*. Leiden: Beril.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim (2004). *Edebü'l-Kâtib*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- İbn Mücâhid et-Temîmî, Ebü Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, (1972). *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*. (thk. Şevki Dayf). Kahire: Darü'l-Maarif.
- İbn Usfur el-İşbili (1978/ 1408). *el-Mumti fi't-Tasrif*. (thk. Fahreddin Kabave). Beyrut: Daru'l-Marife.
- İbn Yaîş el-Halebî, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî (2001). *Şerhu'l-Mufaşşal*. (thk. Emil Bedi Yakub), Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Bâziş, Ebü Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî (1403). *el-İknâ' fi'l-Kırâ'âti's-Seb*. (thk. Abdülmecîd Katâmiş). Dimaşk: Daru'l-Fikir.
- İbnü'l-Hâcib, Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer (1435/2014). *eş-Şâfiye fi'l-İlmi't-Tasrif ve'l-Hat*. (thk. Hasan Ahmed el-Osman). Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İbnü's-Serrâc, Ebü Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (1996). *el-Uşûl fi'n-Nahv*. (thk. Abdülhüseyn el-Fetlî). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe (1941). *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. (Ş. Yaltkaya, R. Bilge. Haz). İstanbul: Maârif Matbaası.
- Kazzaz el-Kayravani, (1988). *Mâ Yecuzu li'l-Şairi fi'd-Darureti*. (thk. Ramadan Abdu'ttevvab). el-Kuveyt: Daru'l-Urube.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (1993). *Mu'cemi'l-Mü'ellifin*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî (2008). *İ'râbü'l-Kur'ân*. (thk. Halid el-Ali). Beyrut: Darü'l-Marife.
- Nukrekâr, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (2024). *Şerhu'ş-Şâfiye*. (thk. Molla Tahir el-Behreki). el-Küveyt: Darü'd-Diya.
- Sani Sad, Ahmed Ticiani, (2021). *İbnü'l Hâcib'in Şâfiye Kitabının Şerhi, Rüküddin Astrabazi ile Mahmud bin Muhammed el-Arranî'nin Şerhlerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). el-Ezher Üniversitesi Arap-Dili ve Edebiyatı Fakültesi: Kahire.
- Sibeveyhi, Ebu Bişr Amr bin Osman bin Qenber (1988). *el-Kitab*. (thk. Abdussalam Muhammed Harun). el-Kahira: Mektebetü'l-Hanaci.
- Ya'kubî , Ahmed b. Ebî Ya'küb (1860). *Kitâbü'l-Büldân*. Leiden: Beril.

Structured Abstract

The first language that comes to mind in Islamic civilization and geography is Arabic. This is because the Quran, the first source and fundamental book of Islam, and the hadiths, which are considered the second source, were spoken and written in the Arabic language. In addition to the advances they have made in religious sciences since the first century of the Hijra, Muslim scholars have also conducted studies on Arabic language grammar. The grammar is known as a key to these sciences. Particularly, a lot of studies are conducted by scholars who are originally Arab as well as scholars who are not of Arab origin. On this basis, it is obvious that many Azerbaijani scholars have written works on the Arabic language, but most of them are not well known and there hasn't been any research on them. One of them is the Arab linguist Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Mahmud al-Arranî es-Sekînenî. As his name suggests, Mahmud al-Arranî is from the Arrân region, located between the Aras and Kur rivers in Azerbaijan. According to the information provided by medieval historians, the current Karabakh lands were also considered to be within the Arran region until the Mongol invasion.

It isn't classified exactly what the word "es-Sekinenî" mentioned in the name of Mahmud bin Muhammed, who was raised in the Arran region in the period of Middle Ages and was among the scholars who wrote important works on Arabic linguistics, signifies. Although some scholars claim that this is because of the "iltikai-sakineyn" rule in linguistics, we do not find this view acceptable. In our view, es-Sekinenî was more likely a village, town or city located in Arran region of Azerbaijan in the period of Middle Ages.

In this article, which is about Mahmud bin Muhammed's work called *el-Kâfiyetü fi Şerhi'ş-Şâfiye*, which he wrote as a commentary on İbnü'l-Hajib's *el-Şâfiye*, we tried to investigate the methodology of this book that he left us as a legacy. Our article is comprised of an introduction, two main parts and Conclusion. In the first part, general information about al-Arranî's life, works and his book *al-Kâfiyetü fi Şerhi'ş-Şâfiye* will be presented, in the second section, the methodology of the work will be emphasized, and in the "Conclusion" section, the conclusions obtained as a consequence of the examination will be presented.

Although al-Arranî wrote several other works along with this book, none of those books have yet been revealed. It is possible that our scholars who will conduct research on this subject from now on will also find and bring to light these valuable works lying in libraries. It is clearly seen from this work written by al-Arranî and available to us how much scientific knowledge he has. Undoubtedly, his other works that have not yet been revealed are more valuable than each other.

In this work, al-Arrani, while benefiting from the views of previous linguists, also put forward his own views and based them with justifications, and occasionally rejected the views of previous linguists and put forward opposing ideas. Almost all topics in the work were addressed by al-Arrani using the methods of sama, qiyas and talil. The author adhered to al-Shafiya's classification in his book and did not add anything to it. Like Ibn al-Hajib, he started his work with a section that could be considered an introduction or preface, and divided it into twenty-four main headings. In his commentary, he generally went into details, but sometimes he explained the subject in a concise manner. In the introduction of his book, he stated why he wrote this commentary and the method he would follow with the sentence, "I made this commentary to explain the purposes of the work of al-Shafiya, to reveal its sources, to meet its needs, and to ease the difficulties of those who commented on it." After that, he stated that he kept his speech short in most places in order not to prolong it, and in thirty-five places he stated that he explained the subject he was dealing with in his other works. As a method, he followed the following path; first, after mentioning one or two words from Ibn al-Hajib's work of Shafiyya, he determined the vowels at the end by i'rab, and after determining the elements of the sentence, subject and predicative, he added one or two words to the sentence so that it could be understood more easily. Then, after making a few sentences of explanation about the author's expression, he started to comment on the text. When mentioning words, he started with the word "قوله" to indicate that the expressions belonged to the author, and sometimes, after mentioning the word or words he wanted to comment on, he finished the author's words by writing "إلى آخره". In many places in this work, as-Sekineni used the "fenkale" style when making his objections to other scholars. This is the shortened form of the sentence used among scholars as.... فان قلت كذا and is among the most beautiful styles utilized in commentaries. In this way, the author both draws the reader's attention to the issue and prevents possible objections. With this commentary, al-Sakineni encouraged the reader to contemplate by saying "فعليك بالتأمل" and "فعليك بالتدبر" in approximately fifty places. Al-Arrani wrote his commentary in the Arran region, one of the ancient settlements of Azerbaijan, in 734 AH/1333 AD.

¹ İsra 17/110.

² Maide 5/117.

³ Enam 6/10.

⁴ Müzemmil 73/3.